

Geçmişten Geleceğe Türkiye'nin Sanayileşmesi

Özet

Yiğit GÜMÜŞ¹

Türkiye Cumhuriyeti 1930'lardan itibaren yoğun bir sanayi atılımına girişmiştir. Bu atılım, 1960'larda planlı ekonomi politikaları sayesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Hızla küreselleşen günümüz dünyasında daha çok mal ihraç etmek değil daha pahalı mal ihraç etmek önem kazanmıştır. Sanayileşme sürecinde geri kalmış olan Türkiye'nin ihtiyacı olan bilgi bazlı üretimin temelinde bilim ve teknoloji yatmaktadır ve Ar-Ge, ülkelerin rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri için gereklilik olmaktadır. Bu makalede Ar-Ge'ye giden yolda Türkiye'nin katetmesi gereken engebeli ve uzun, fakat imkansız olmayan yola ilişkin öneriler ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Türkiye, Bilgi toplumu, Ar-Ge

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Dokuzçesmeler Yerleşkesi, Buca, İzmir, Türkiye.

Giriş

Hammadelerin sanayi faaliyetleri sonucu tüketim, üretim veya ara malına dönüştürülerek pazara sunulması sanayi sektörü sayesinde olmaktadır. Bir başka deyişle fabrikalarda ham veya yarı işlenmiş ürünlerin işlenerek kullanılabilir hale dönüştürülmesidir. Bu tesislerin kurulabilmesi için sermaye, malların alınıp satılabilmesi için pazar ve malların tüketim alanlarına ulaşabilmeleri için ulaşım sistemleri gerekmektedir. (Ertin, 1998:165)

Türkiye'nin sanayi politikaları dönemsel değişiklikler göstermiştir. Dönemsel olarak politikalarındaki farklılıklar kuşkusuz dünyadaki gelişmelerden bağımsız düşünülemez. Örneğin 18.Yüzyılda başlayan Sanayi Devrimi'nin etkileri Osmanlı Devleti'nde 1839 Tanzimat hareketleri ile ortaya çıkmış ve tersane, demirhane gibi çeşitli tesisler kurulmuştur. 1930'larda Cumhuriyetin ilk sanayi atılımı gerçekleşmiştir. Aynı şekilde II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada kendini gösteren korumacı politikalar Türkiye'de de önem kazanmıştır. 1961 Anayasası ile kurulan Devlet Planlama Teşkilatı sayesinde kalkınma planları yapılmış ve hayata geçirilmiştir.

Dolayısıyla Dünya ve Türkiye ekonomisinde son yıllarda gerçekleşen değişimler sanayi politikalarının da değişmesini gerekli kılmaktadır. Gelişen yeni akım rekabet gücünü artırmaya yönelik politikalar.

İngiliz düşünür Francis Bacon'un dile getirdiği gibi 'Bilgi güç kaynağıdır' deyişi bilimin toplumların refahı açısından ne kadar önem taşıdığıının en açık göstergesidir. Sanayileşmesini henüz tamamlayamamış Türkiye açısından bilgi bazlı üretime geçmek ve bilgi toplumuna sıçrama yapmak uluslararası boyutta gelişmiş ülkeleri yakalamak açısından ve ulusal boyutta bölgesel dualizmin giderilmesi açısından belki de son şanstır. (Erkan, 1998:11)

Çalışmanın ilk bölümünde geçmişte Türkiye'de gerçekleştirilen sanayi politikaları ve bunların yansımaları tartışılacak, ikinci bölümde günümüzde bulunduğumuz konuma dair istatistikî bilgiler verilecek, sonuç bölümünde ise geleceğe yönelik Türkiye'nin gelişmiş ülke konumuna ulaşabilmesi için gereken politika önerileri ortaya konacaktır.

1. Türkiye'de Sanayileşme Deneyimi

Sanayileşme stratejileri bağlamında geçmişte gerçekleştirilen politikalara bakacak olursak dönemler arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Zaten bu da içinde bulunulan dönemlerin farklılıkları bağlamında son derece doğaldır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı iktisadi mirasa baktığımızda Osmanlı ekonomisinin son yıllarında sanayisiz bir ekonomi sayılabileceği ve talebin genel olarak ithal malları ile sağlandığı söylenebilir. (Boratav, 2009:33) Buna bir sebep olarak yenilenemeyen askeri yapı sebebiyle ağır yükleri olan ticari anlaşmalar yapmak zorunda kalınması gösterilebilir. 1913 yılında çıkartılan Teşvik-i Sanayii Kanunu sanayileşme adına hamle yapılmak istendiğinin kanıtıdır fakat I. Dünya Savaşı sebebiyle geri planda kalmıştır.

Cumhuriyetin ilanından 1929 yılına kadar olan süreç ise serbest ekonomi yani liberal dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde İzmir'de düzenlenen I. İktisat Kongresi, sanayiye verilen önemin ilan edildiği ve ekonomik bağımsızlığın vurgulandığı sanayileşme politikalarının başlangıç noktası olmuştur. Bu dönemde genel olarak farklı bölgelerde tesisler açılmıştır. (Boratav, 2009:51) 1927'de çıkartılan Teşvik-i Sanayii Kanunu özellikle özel sektörün sanayii yatırımlarını teşvik amacı taşımaktadır ve sanayileşme arzusunun somut örneğidir.

1930'lu yıllarla birlikte özel sektör yerini 1929 Büyük Bunalımı'nın etkisiyle devletçi politikalara bırakmıştır. Ardından yaşanan II. Dünya Savaşı ülkelerin içe kapanmasına sebep olmuştur ve ticaret yapılmaz hale gelmiştir. Bu aşamada 1934 yılında uygulamaya konan I. Beş Yıllık Sanayi Planı hem Türkiye'de uygulamaya konan ilk plan olması açısından hem de ithal ikameci sanayileşme stratejisi çerçevesinde birçok fabrikanın kurulması açısından oldukça önemlidir. Devlet eliyle uygulanan ithal ikameci anlayışla birlikte gelişen sanayi sektörü ülkenin ithal gereksinim oranını yüzde 50 oranında azaltmıştır. (Boratav, 2009:81)

II. Dünya Savaşı'na katılmamış olsak da, savunma harcamaları nedeniyle yatırımlar sektöre uğramış, yeni yeni oluşmaya başlayan sermaye birikimi oldukça olumsuz etkilenmiştir. 1946 yılı ile birlikte başlayan 14 yıllık süreçte ise sanayileşme

politikamızda bir takım değişmelere gidilip liberal bir dönem başlamıştır. (Boratav, 2009:102) Kurulan KİT'ler ile birlikte sanayileşme adına önemli adımlar atılmış olsa da özel sektör öncülüğündeki sanayileşme ile Türkiye dağınık bir şantiye görünümüne bürünmüş, ithalatın yüzde 60 oranında serbestleştirilmesi ile dış ticaret açığımız artmıştır.

1961 Anayasası ile birlikte ise ithal ikameci, korumacı önlemlere geri dönülmüştür. İthal ikameci sanayileşme politikası ile Türkiye'de dayanıklı tüketim mallarından ara mallarına uzanan bir sanayileşme hamlesi gerçekleşmiştir. (Kepenek ve Yentürk, 2008:415) 1963 yılında uygulamaya konan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile tarım dışı sanayie ağırlık verilerek sanayi yatırımları hız kazanmıştır. Bundan sonraki dönemlerde de sanayie yapılacak teşvikler ve organize sanayi bölgelerini artırmak için her 5 yılda bir kalkınma planları oluşturulmuştur. (Doğan, 2013:217)

İthal ikameci sanayileşme süresince imalat sanayisi katma değerinin ulusal gelir içindeki payı 1970'te yüzde 15,3 iken 1980 yılında yüzde 17,1'e çıkmıştır. 1980'li yıllardaki ihracata yönelik sanayileşme politikaları ile birlikte bu oran yüzde 20'lerin üzerine çıkmıştır ve 1989 yılında yüzde 23,1 olmuştur. 1994 krizi ile birlikte bu pay yüzde 20,8'e inmiştir ve 2001 yılındaki kriz yüzünden imalat sanayisi katma değerinin GSMH içindeki payı yüzde 20,2'ye gerilemiştir. (Kepenek ve Yentürk, 2008:419)

1980 öncesinde devlet, sanayi sektörünün gelişmesinde başrolü oynarken, 24 Ocak 1980 kararları ile birlikte başlayan devletin rolünün azaltıldığı dönemi Prof. Dr. Korkut Boratav şu şekilde özetlemiştir; '1980 Sonrasında planlamanın köküne kibrit suyu dökülmüştür' Zira bu süreçte özelleştirmelerle ön plana çıkan sektör özel sektördür. Bu dönemdeki politikamızı ise ihracata yönelik sanayileşme stratejisi oluşturmuştur. Bu amaçla ihraç malları yatırımını teşvik eden, Ar-Ge yatırımlarını destekleyen ve KOBİ'lere yönelik politikalar uygulanmıştır. Fakat 1989 yılında sermaye akımlarının serbest bırakılmasının da etkisiyle imalat sanayinin üretim yapısında katma değeri yüksek malların üretimi söz konusu olmamıştır. (Şenses ve Taymaz, 2003:7)

1990'dan sonraki dönemde sanayileşme sürecimiz devam etse de finans piyasalarının aldığı öncelik-

ten dolayı 5 Yıllık Kalkınma Planlarının önemi azalmış, sadece hedef bağlamında kalmıştır. İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin benimsendiği Türkiye'de, ticari serbestleşme sürecinin iyi yönetilemediğini ve sanayileşmenin bu dönemde optimum düzeyde sağlanamadığını söylemek mümkündür (Tonus, 2007:201) İthalata yönelik sektörlerin, temel girdilerinin ithal edilmesi nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı bir türlü yükseltilenmemiştir. Bu dönemle birlikte kronikleşmeye başlayan cari açık sorunu sanayisizleşme sürecinin bir sonucu olarak da değerlendirilmelidir. (Boratav, 2009:187)

2. Değişimin Başlangıcı

Uygulanan ihracata dayalı sanayileşme politikası genel olarak tüketim mallarına yönelikti. Fakat hem 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği anlaşmasıyla firmalarımız rekabetçi bir yapı kazanmış hem de 1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday ülke olmamızla sanayiinin AB'ye uyumu artırılmıştır. Bu doğrultuda sanayi sektörünün yatırım profili değişmiş ve bilgi çağının gelişme stratejisi önem kazanmıştır. Buna örnek olarak ise 2006 yılında hazırlanan "Bilgi Toplumu Stratejisi" gösterilebilir. (Erkan ve diğerleri, 2007:60)

2001 yılında yaşanan kriz ile birlikte az risk politikası tercih edilmiş ve ihracata yönelik malların özellikle Avrupa'ya sunulması hedeflenmiştir. Ar-Ge'ye verilen önem giderek artmış ve daha rekabetçi sanayi hedeflenmiştir. 2000 Yılında Ar-Ge harcamasının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payı yüzde 0,48 iken, 2012'de yüzde 0,92 olarak gerçekleşmiştir. Fakat Türkiye'de bilgi üretiminin göstergesi olan Ar-Ge göstergeleri gelişmiş ülkelere göre çok yetersiz kalmaktadır. (TÜİK, www.tuik.gov.tr/, 2014) Örneğin 2009 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptığı Ar-Ge harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payı yüzde 2,90 iken Japonya'da bu oran yüzde 3,36 olmuştur. (Ünal ve Seçilmiş, 2013:14)

2008 Küresel Krizi ile durgunlaşan sanayi sektörü teşviklerle birlikte güçlenmeye başlasa da günümüzde büyüme hızı dalgalanmalar göstermektedir. 2009 yılında sanayi sektörünün büyüme hızı yüzde -6,9 olmuşken izleyen yıllarda yüzde 12,8 yüzde 9,7 yüzde 1,8 ve yüzde 3,4 olarak gerçekleşmiştir. (T.C Kalkınma Bakanlığı, www.kalkinma.gov.tr, 2014) Bu oranlara rağmen ülke ekonomi-

sinin motoru sayılan imalat sanayiinin en önemli darboğazı istihdam artışındaki düşüklüktür. (Şenses ve Taymaz, 2003:13)

Türkiye'nin Ar-Ge çabalarının umut verici olduğunu söylemek mümkündür. Zira 1996 yılındaki Ar-Ge harcamaları – GSYH oranı yüzde 0,45 iken 2009 yılında bu oran yüzde 0,85'e çıkmıştır. (İnal, 2014:15) Bu atılımın önemi Türkiye imalat sanayiinde 1980'lerden günümüze ihracatta gerçekleşen nicel artışa karşın, ihracatın ithalata bağımlılığının arttığı gerçeğiyle artmaktadır. Bu bağımlılığın başlıca sebeplerinden birisi ise geçtiğimiz 12 yıllık süreçte politikacıların arzuladıkları kısa vadeli sermaye girişlerinin neden olduğu ulusal paranın aşırı değerlenme olgusudur. Reel sektörün imalat sanayi gibi ticarete konu olan sektörlerden uzaklaşması ve artan ithalat, yerli üretimi olumsuz etkilemektedir ve ayrıca üretimin ve ihracatın ithalata bağımlılığını artırmaktadır. Dolayısıyla günümüzdeki iktidarın 2023 hedeflerini gerçekleştirebilmesi açısından ihracat sepetinin teknolojik yoğunluğunu varolan düzeyin çok üzerine taşıması gerekmektedir.

GSYİH'nin sektörel dağılımı tablosuna baktığımızda 2012 yılında en büyük pay yüzde 62,98 ile hizmetler sektöründe, ondan sonra sanayi sektörünün payı yüzde 27,88 ve tarımın payı yüzde 9,14 olmuştur. 2012 yılında imalat sanayiinin sanayii sektörü içindeki payı yüzde 29,51'den oluşmaktadır. GSYİH içinde bu kadar etkili olan imalat sanayiinde ihraç edilen düşük teknolojlili mal oranı ise yüzde 30,4 gibi son derece yüksek bir oranken yüksek teknolojlili ihraç malların oranı yüzde 3,4'tür. Fakat buna karşın imalat sanayiinin ithalat yapısında orta-ileri teknoloji grubu mallar ağırlıklıdır. Dolayısıyla bu durum Türkiye'de fakirleşerek büyüme olgusunu ortaya çıkartmaktadır. (T.C Kalkınma Bakanlığı, 2013:20)

Türkiye'nin geleceğine ışık tutan en güncel plan olan 2014-2018 yıllarını kapsayan 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na baktığımızda plan sonunda yurtiçi tasarrufların yüzde 14,8'den yüzde 18'e çıkartılması hedeflenmektedir. Yurtiçi tasarrufların artışı, Türkiye'nin cari açık gibi bir kırılma kaynağından kurtulmasını sağlayabilecektir. Kadın işgücüne katılım oranının yüzde 29,5'ten yüzde 34,9'a çıkartılması bir diğer hedefdir. Kadın işgücüne katılım oranının OECD ortalaması olan yüzde 61 seviyesine ulaşması durumunda, kişi başı

gelirin 21 bin dolara çıkması mümkün olacaktır. Yüksek teknoloji sektörlerinin imalat sanayii ihracatı içindeki payı yüzde 3,4'ten yüzde 5,5'e çıkarılması hedeflenmektedir. Son olarak Ar-Ge harcamalarının GSYİH'ya oranının yüzde 0,92'den yüzde 1,8'e çıkartılması hedeflenmektedir. Bakıldığında 1998 yılında yüzde 0,37 olan bu oran günümüzde oldukça yükselse de hâlâ istenilen seviyelerin çok altındadır. (Çağlar ve Acar, 2013:9)

Ayrıca Türkiye'nin vizyonu Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından, orta ve yüksek teknolojlili ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olarak belirlenmiştir. (T.C Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013:12) Fakat uluslararası pazarlarda rekabet edemeyen bir sanayi yapısı bu süreçte en büyük problem olarak göze çarpmaktadır. Zira Türkiye, sanayileşmesi olgunlaşmadan hizmet ağırlıklı sektörlerle geçmiştir. Bu yüzden sanayi yapımızı geliştirici bazı politikalara ihtiyacımız bulunmaktadır.

Bugüne ve Geleceğe Yönelik Öneriler

Türkiye son yıllarda sıkça tartışılan üretmeden tüketme olgusunun içindedir. İhracatımızın ithalatımızı karşılama oranındaki düşüklük, kredi kartı mağdurlarının sayısındaki dramatik artış ve de ülke çapındaki AVM sayılarındaki artışlar bunun göstergesi olmaktadır.

Sıcak para ile döndürülen ekonomimiz tamamen spekülatif sermayenin boyunduruğunda bulunmaktadır. Hiçbir katma değer yaratmayan bu yabancı yatırım türünün Türkiye'ye getirdiği tek şey ülkenin risk algısının artmasıdır. Halbuki yönelmemiz gereken bilim-teknoloji yoğun ürünlerin üretimi ve ihracatı olmalıdır. Bu konuda dünyada önemi giderek artan enerji sektörü kıt olan enerji kaynaklarının net ithalatçısı olan Türkiye açısından cari açığını düşürmek adına önem vermesi gereken en kilit sektörlerden birisidir.

Sanayi yapısındaki kısır döngü sorunu Türkiye'nin önemli bir problemidir. Zira ekonomideki önceliklerin tüketim malı üreten alt sektörler verilmesi uluslararası rekabetimizi son derece olumsuz etkilemekte ve gelişmemizi engellemektedir. Dış ticaretten sağladığımız ihracat gelirleri, ürettiğimiz malların gelir elastikiyetlerinin 1'den küçük olması, diğer bir deyişle katma değeri düşük mal olması

sebebiyle, çok sınırlı kalmaktadır. Bu koşullar altında gelir esnekliği 1'den büyük olan sanayi malları ithal etmemiz bizi gelişmiş ülkelere bağımlı kılmaktadır. Ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü neredeyse yoktur.

Sanayileşme sürecinde geri kalmış olan ve gelişmiş ülkeleri yakalamak adına rekabetçiliğini artırmaya çalışan Türkiye'nin geleceğine ışık tutacak önerileri şu şekilde sıralayabiliriz;

- Sanayileşme stratejimizi bilim ve teknoloji politikaları oluşturmalıdır. Gelişmiş ülkelere yakınsama ihtimalimiz salt sanayileşme ile mümkün gözükmemektedir. Bunun içinse bilgi bazlı sanayileşmenin ışığında ülke çapında teknoparklar kurmak gereklidir. Yani kaynaklar yüksek katma değerli mal üreten teknolojik içeriği yüksek bilgi bazlı sektörlerle aktarılmalıdır. Bu açıdan uygulanması gereken politikalardan biri varolan teknoloji geliştirme bölgelerinin ülke çapında yayılmasıdır ve özellikle geri kalmış bölgelerde devlet eliyle kurulacak teknoloji üreten tesisler olmalıdır. Böylece oluşacak pozitif dışsallık ile hem bölge ekonomisi kalkınacak ve bölgesel dualizm sorununa çare aranmış olacak hem de ülke ekonomisi makro açıdan ihtiyaç duyduğu bilgi bazlı üretime kavuşmuş olacaktır.

- Kalkınmacı devlet politikası ile özel kesim işbirliği içinde olmalıdır. Teknoparkların kurulumundaki zor aşama da bu politika ile önlenmiş olacaktır. Zira varolan teşvik politikalarında da görüleceği üzere özel sektör ne kadar kârlı olsa da bazı bölgelerin yatırım olanaklarından faydalanmamaktadır. Kore başta olmak üzere bazı Doğu Asya ülkeleri, 60'lı yıllarda uyguladıkları kalkınmacı devletin sanayileşme politikaları sayesinde sanayileşmiş ülkelere yakınsamışlardır. Türkiye'nin de devlet desteğine bu koşullarda ihtiyacı vardır. Zira serbest ticaret politikaları çevre ekonomilerin kalkınma çabalarını son derece olumsuz etkilemektedir. (Eşiyok, 2014:40) Örneğin Meksika'da 1990'lardaki ticari liberalizasyon ithal ikameci dönemde inşa edilen sanayiye neredeyse tasfiye etmiştir. Bu bağlamda gelişmiş ülkeler Chang'e göre merdiveni itmektedirler. (Chang, 2009:97)

- Öncelikli sektörlerle dayalı müdahaleci bir sanayi politikası uygulanmalıdır. Öncü sektörlerin belirlenmesi, oluşturulacak teknoparklarda üretilen ürünlerin ne olacağının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye ileri ve geri

bağlantı katsayıları yüksek olan bir öncü sektöre yönelik teknolojik üretimini artırmalıdır. Diğer bir yandan oluşacak potansiyel büyüme sadece öncü sektörle sınırlı kalmayıp o sektörün yaratacağı pozitif dışsallıklarla ülkenin tüm refahı olumlu etkilenecektir. Zira teknolojik altyapının gelişmesi ve bilginin ithal edilmeyecek olması ile birlikte markalar üretilen ve ülke kalkınarak gelişmiş ülke seviyesine ulaşacaktır.

Sonuç

Türkiye sanayileşme sürecinde geç kaldığı gibi bilgi çağında da geç kalmamalıdır. Almanya gibi sanayileşmesine İngiltere'ye kıyasla geç başlayıp tamamlayabilen bir ülkenin hala daha kendini bu konuda geliştirme çabası bize örnek olmalıdır. Örneğin son zamanlardaki 'Endüstri 4.0' adını verdikleri üretim sürecinin baştan aşağı bilgisayarların denetiminde yapılacağı devrimiyle bunu kanıtlamışlardır. Türkiye'nin bu sürece geriden başladığı düşünüldüğünde atılması gereken adımlar acilen atılmalıdır.

Türkiye'nin vizyonu, 2023 yılında bilgi çağı sanayilerinde öncü ülke olmalıdır. Bu amaç doğrultusunda gerçekleştirilecek paradigmat kayma, bir sıçrama şeklinde olması için ülke çapında tüm potansiyel, küresel sistemde bilgi toplumu olmaya harcanmalıdır. (Erkan ve diğerleri, 2007:155)

Bunlar gerçekleştirildiği takdirde kendi teknolojisini üretebilme kapasitesine sahip, bilgi toplumuna sıçrama yapabilmiş, Ar-Ge yoğun üretimle dışa bağımlılığı azaltılmış, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmış, orta gelir tuzağından çıkarak gelişmiş ülke olabilmiş, çevreye duyarlı teknolojiler sayesinde daha sürdürülebilir kalkınma sağlayabilmiş, kadının işgücüne katılımını artırıp gelir dağılımı eşitsizliklerine çare olmuş olunur. Tabi ki bunlar bugünden yarına gerçekleştirilemez, fakat hazırlanacak yeni stratejiler kararlılıkla uygulanırsa uzun dönemde gelişmiş ülkelere yakınsamamız hayal değildir.

Her şeyden önemlisi, bazı şeylerin değiştirilmesinin ve iyileştirilmesinin temelinde yatan en büyük etmen eğitimidir. Eğitim Türkiye'nin sanayileşmesinin, geleceğinin ve refahının anahtarıdır. Anahtarı doğru yönde çevirmek bizim ilerlemek ya da durmak arasındaki seçimimizi belirleyecektir.

Kaynakça

Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, Sayı:1, ss. 12-25.

BORATAV, Korkut; (2009), *Türkiye İktisat Tarihi*, 13. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

CHANG, Ha-Joon; (2009), *Sanayileşmenin Gizli Tarihi*, Çev.:E. Akçaoğlu, Epos Yayınları, İstanbul.

ÇAĞLAR, Esen ve ACAR, Ozan; (2013), "Onuncu Kalkınma Planı Hakkında Bir Değerlendirme: "Plan, 2023 Hedeflerinin Yol Haritası Olabilir Ancak Sahiplenilmesi Şart" ", *Tepav Değerlendirme Notu*.

DOĞAN, Mesut; (2013), "Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:28, ss. 211-231.

EĞİLMEZ, Mahfi; (2012), *Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye*, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html>, 17.05.2014.

ERKAN, Hüsnü; (1998), *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ERKAN, Hüsnü, Yaşar UYSAL, Canan ERKAN, Mevlüt ÇETİNKAYA, Selim ŞANLISOY, Nuri Erkin BAŞER, Kerim Eser AFŞAR ve Üzeyir AYDIN; (2007), *Türkiye İçin Bilgi Bazlı Sürdürülebilir Yenilikçi Sanayileşme Stratejisi*, EĞİAD, İzmir.

ERTİN, Gaye; (1998), "Türkiye'de Sanayi", Nuray Serter (Ed.), *Türkiye Coğrafyası, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları*, ss. 163-182.

EŞİYOK, B. Ali; (2014), "Kalkınmanın "Kurşuni Çağı" ", *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı:40, ss. 39-48.

İNAL, Vedit; (2014), "Az Gittik Uz Gittik, Bir Arpa Boyu Yol Gittik: İkinci Kısım", *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı:43, ss. 11-20.

KASALAK, Kadir; (2012), "Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, ss. 65-79.

KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan; (2008), *Türkiye Ekonomisi*, 21. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

ŞENSES, Fikret ve TAYMAZ, Erol; (2003), "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?", *Ekonomik Araştırmalar Merkezi Ortadoğu Teknik Üniversitesi Çalışma Raporları*, Sayı:03/01.

T.C Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı; (2014), *2013 Faaliyet Raporu*.

T.C Kalkınma Bakanlığı; (2013), *Temel Ekonomik Göstergeler* <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/TemelEkonomikGostergeler.aspx>, 17.05.2014.

T.C Kalkınma Bakanlığı; (2013), *Uluslararası Ekonomik Göstergeler*.

TONUS, Özgür; (2007), *Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dışa Açıklık ve Sanayileşme*, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, ss. 193-214.

TÜİK; (2013), *Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması*, 2012. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13630>, 17.05.2014.

ÜNAL, Targan ve SEÇİLMİŞ, Nisa; (2013), "Ar-Ge Göstergeleri